

A keleti gondolkodás megértése
(Vallásbölcsélet és tudásfelfogás a Keleten)

Várnai András

A keleti világ bölcséleti tradícióinak és tudásfelfogásának az európai filozófiától és tudománytól eltérő „metrumát” kíséreljük meg bemutatni: A vallásbölcséleti alapokon építkező tudáshoz való viszony, az érvelések, meggyőzési törekvések sajátos típusait hozta létre. A természet és társadalommagyarázat konceptuális sémái, a tudományosság kritériumai jellegzetes másságot mutatnak a nyugati magyarázati modellekhez képest. Klasszikus keleti filozófiák és „tudós szövegek” értelmezésén keresztül a kategóriák eltérő jelentésének és a fordítási problémák érzékeltetésének, bemutatásával próbáljuk meg közelebb hozni a megértés lehetőségét.

1. A bölcsélet és a tudományosság kritériumai a Kelet kultúrkörében. A valláshoz, mint a gondolkodás kereteihez való viszony, tradicionalitások és racionalitások. Kozmogóniák, természetmagyarázatok. Az ókori Közel-Kelet: A sumer-akkád világkép. Az egyiptomi világlátás és emberkép. Az írásbeliség és tudásnyilvántartás, geometriai, csillagászati, orvoslási ismeretek praktikus és szakrális használata Mezopotámiában és Egyiptomban.

2. Az indiai védikus világmodell és társadalommagyarázat. A védák világszemlélete – filozófikus himnuszok. Teremtésmítoszok, kozmogóniák. A Brahma fogalma és a Trimurti. Az Upanisádok: metafizika és pszichológia – szamszara (létkörforgás-lélekvándorlás), karma (sors), nirvána (kialvás-megszabadulás).

3. A Buddha és a buddhizmus. Szakítás a védikus tradícióval. Szenvedés és mulandóság. A négy nemes igazság és a nyolcrétű ösvény. Az üresség (szunjata) és a csak-észlelet tanítása a mahájánában. „A logika szövéténeke”.

4. A hinduizmus. A Bhagavad Gítá teizmusa. A panteizmus és a mindenütt jelenvalóság. Az egyetlen és a sokaság (pradzsna). Makrokozmosz és mikrokozmosz: csillagászat, aritmetika és orvoslás – szakrum és praktikum. A jelenségvilág és megváltás (móksha). Igazság és kötelesség – az erény konfliktusa.

5. A kínai bölcsélet kezdetei. A Yi-king jin—jang elve és az Ég útja (Tien-tao). A régiiek helyes útjának követése – Konfuciusz tanítása az emberségről (zsen) és az igazságról (ji). A szertartásosság (li), mint a rend (li) alapja. A taoista reflexió – Lao-ce a Tao ürességéről, van és nincs (you wu) egymást szüléséről, a nem cselekvésről (wu wei) és a szavak nélküli (pu jen) tanításról.

6. A „száz iskola” – az ókori Kína filozófiai irányzatai. A konfucianusok (zsu-kia – „ritualisták”), a motista vitatkozók (pien-si, avagy a „nevek iskolája”: ming-kia), a legizmus (fa-kia) társadalomelmélete.

7. A taoista világmagyarázat és miszticizmus (a Csuang-ce és a Lie-ce) – Csillagászat, és számmisztika, alkímia és orvoslás, mint a világ és az emberi jelenség elemeinek „nagy harmóniá”-ban (Ta tung) való „kezelése”. A motista „logikai” és geometriai „meghatározás”-kísérletek és a paradoxonok.

8. A tradíció remineszcenciái és megújulási törekvések India „középkorában”. A „világtörvény” fogalom értelmezései. A szánkhja és a jóga dualizmusa. A természetfilozófia: a természet összetevőinek egymásból való kifejlése. A végtelenség és a bolygómozgások elmélete, a helyiérték és a tízes számrendszer; a műtéti orvoslás és az alkímia eredménye. Az idealista monizmus – az advaita védánta iskola hinduista hagyománya – a kettős igazság tana; a változatlan valóság és az időbeli jelenségvilág. A visnuizmus és a tantrizmus.

9. A klasszikusok recepciója a „középkori” Kínában. A taoizmus térhódítása és konfuciánus átértelmezése. – A buddhizmus megjelenése és taoista interpretációja a fordításokban. A buddhista bölcsélet önállósodása. – A neokonfuciánus újraértelmezések a jin-jang és a Ta hsiao (nagy harmónia) teóriákban ; az eklektikus rendszerezés. A tudományos ismeretek a konfuciánus hatalomgyakorlás szolgálatában. A technikai vívmányok (az iránytűtől a lőporon át a nyomtatásig), a csillagászat-földrajz és alkímia-orvoslás praxisai.

10. A Távol-Kelet kapcsolatrendszereinek sajátos terméke: a buddhizmus elmélkedő irányzatának alakváltozásai Indiában (djána), Kínában (csan), Japánban (zen). A buddhizmus Nágárdzsuna-féle paradoxon-logikája és a djána -„meditációs” feladványok. A kínai variáns: a taoizmus, mint az elmélkedés (csan) befogadásának alapja. A tökéletes üresség elérése: kérdés-felelet (wen-ta) és „megvilágosodás” (tun-wu). – A tanítatlan tanítás és a létproblémák paradoxonai; iskola-nélküliség és a „meghökkenés” módszere. A japán-származék – a kínai szövegek és eljárások átültetése – a zen. Mesterek és növendékek – „önmegváltás”, befeléfordulás és kilépés a világból az „ürességbe”.

11. „A világtörvény” értelmezései Japánban. A sintoizmus összeolvadása a konfucionizmussal. Eredet és átvétel tradicionalizmusa. Neokonfucionizmus és a ri-ki (ji gi – „eredeti lehellés” – „éter”, „ősanyag”) teória. A „kétkedők” iskolája.

12. Az iszlám vallásbölcsélet – Mohamed és a zsidó-keresztény hagyomány. A Korán tanítása és az arab filozófia muszlim sajátosságai. A „kalám” és a „mutazilita” avagy a mutakallimok vallásfilozófiája. A „tiszták” irányzata: a szufizmus. A vallási tolerancia (idzsihad) közössége (umma) és az államelmélet „támadó jellege” (saria és dzsihad).

13. Az arab bölcsélet görög és középkori (európai) filozófia közötti paradox „közvetítői” szerepe. – Az arisztotelészi filozófiához való viszony és a neoplatonikus befolyások, az arisztotelészi logika hatása az arab bölcséletre, az „arab” logika szerepe a filozófiás rendszerben. Vallásbölcsélet kontra „peripatetikusok”: „veritas duplex”. Az iszlám tudomány kettős (görög-indiai) forrásrendszere. Az arab számok és az algebra. Csillagászat és földrajzi „felfedezések”, orvoslás-alkímia, és „organikus” világkép.

Irodalom:

Allchin, Douglas: Points East and West. Comparative Philosophy of Science. In: Philosophy of Science 63. 1996.

Ancient China's Technology and Science. Beijing, 1987.

- A paraszt panaszai (ford. Dobrovits Aladár) Bp. 1962.
- Assman, Jan: A kulturális emlékezet. Bp. 1999.
- Balázs Lóránt: A kémia története I. Bp. 1984.
- Bartholomew, Somer: Science, Philosophy, Religion and Bureaucracy in Japan. Princeton, 1982.
- Benedek István: Az egyiptomi orvoslás története. In: A gyógyítás gyógyítása. Bp. 1978.
- Benedek István: Mandragóra. A keleti orvoslás. Bp. 1986.
- Bhagavad Ghita: A magasztos szózata (szerk. Vekerdi József) Bp. 1987.
- Bhante, Satori: A sintoizmus. Bp. 1990.
- Bose-Sen-Subharayappa: Consise History of Science in India. New-Delhi, 1971.
- Buddha beszédei (szerk. Vekerdi József) Bp. 1989.
- Butterworth, Ch.E. – Blake, A.K. (eds.) The Introductions of Arabic Philosophy into Europe. Leiden, 1994.
- Capra, Fridjhof: A modern fizika a keleti bölcselet tükrében. Bp. 1988.
- Chan, Wing-tsi: A Source Book of Chinese Philosophy. Princetown, 1973.
- Cheng, Anne: Historie de la pensée chinoise. Paris, 1997.
- Conze, Edward: A buddhizmus rövid története. Bp. 2000.
- Coomaraswamy, A.K.: Hinduizmus és buddhizmus. Bp. 1989.
- Davies, Brian: Bevezetés a vallásfilozófiába. Bp. 1999.
- Dawson, Raymond: The Chinese Chameleon. Oxford, 1967.
- Earhart, Byron: Nature in Japanese Religion. Tokyo, 1983.
- Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. I. Bp. 1994. II. 1995. III. 1996.
- Eliade, Mircea: A jóga. Bp. 1996.
- Elvin-Blunden: A kínai világ atlasza. Bp. 1995.
- Elvin, Mark: Fejlődés és stagnálás a kínai történelemben. Bp. 1977.
- Farkas Attila Márton: Az alkímia eredete és misztériuma. Bp. 2001.
- Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia. Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban. Bp. 2004.
- Fehér Judit-Horváth Zoltán (szerk.): Buddhista logika. Bp. 1995.
- Fung, Yu-lan: A kínai filozófia rövid története. Bp. 2003.
- Geertz, Clifford: A vallás mint kulturális rendszer. In: Az értelmezés hatalma. Bp. 1994.
- Gernet, Jacques: A kínai civilizáció története. Bp. 2001.
- Gilgames eposz (Ford. Rákos Sándor, Bp. 1960.)
- Glasenapp, Helmuth: Az öt világvallás. Bp. 1975.
- Goldziher Ignác: A középkori muszlim filozófia. Bp. 1981.
- Goldziher Ignác: Az iszlám kultúrája I-II. Bp. 1981.
- Granet, Marcel: La religion des chinois; La pensée chinoise. Paris, 1922.
- Helmuth Glasenapp: Az öt világvallás. Bp. 1975.
- Herrigel, Eugen: A zen-út. Bp. 1997.
- Hou, Wai-lu: A Short History of Chinese Philosophy. Peking, 1959.
- Jamadzsi, Maszanori: Japán. Tradíció és történelem. Bp. 1990.
- Kapujanincs átjáró. Kína csan-buddhista példázatok. (ford. Miklós Pál) Bp. 1987.
- Kákósy László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája. Bp. 1998.
- Kínai filozófia. Ókor I-III- (szerk. Tőkei Ferenc) Bp. 1960-67.
- Klostermaier, K.K.: Bevezetés a hinduizmusba. Bp. 2001.
- Komoróczy Géza: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Bp. 1992.
- Komoróczy Géza: Az ókori Mezopotámia vallásai. Bp. 1988.
- Komoróczy Géza: Sumér irodalom. Bp. 1983.
- Középkori buddhista logika (szerk. Hamar Imre) Bp. 1997.

- Küng, Hans: Világvallások etikája. Bp. 1994.
- Küng, Hans – Ching, Julia: Párbeszéd a kínai vallásokról. Bp. 2000.
- Maróth Miklós: A görög logika Keleten. Bp. 1980.
- Maspero, Henri: Az ókori Kína. Bp. 1988.
- Mieli, Aldo: La science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale. Leiden, 1983.
- Miguel, A.: L'islam et sa civilisation: VII-XX. siècles. Paris, 1977.
- Miklós Pál: A zen és a művészet. Bp. 1978.
- Nakayama, Shigeru: Japanese Scientific Thought. New York, 1978.
- Needham, Joseph: Kína öröksége. Bukarest, 1984.
- Needham, Joseph: Moulds of Understanding. London, 1972.
- Needham, Joseph: Science in Traditional China. Hongkong, 1981.
- Needham, Joseph: The Grand Titration. London, 1969.
- Neugebauer Ottó: Egzakt tudományok az ókorban. Bp. 1984.
- Nicholson, Reynold: Az iszlám misztikája. Bp. 1995.
- Nizami, Annizi: Ritkaságok gyűjteménye. Értekezések az íróról, a költőről, az asztrológusról és az orvosról. Bp. 1984.
- Oppenheim, Leo: Az ókori Mezopotámia. Bp. 1982.
- Pálos István: A hagyományos kínai orvoslás. Bp. 1963.
- Potter, Karl (ed.): Encyclopedia on Indian Philosophies. Delhi, 1996.
- Radhakrishnan, S. – Moore, Ch.: A Sourcebook in Indian Philosophy. Princeton, 1989.
- Robinson, Francis: Az iszlám világ atlasza. Bp. 1996.
- Rosenthal, Franz: Knowledge Triumphant: the Concept of Knowledge in Medieval Islam. Leiden, 1970.
- Ruzsa Ferenc: A sankhja filozófiája. Bp. 1987.
- Sain Márton: Nincs királyi út! Matematikatörténet. Bp. 1986.
- Schmidt József: Az indiai filozófia. Bp. 1939.
- Shankman, Steven: A Treatise on Efficacy: Between Western and Chinese Thinking. In: Journal of Chinese Philosophy 33. 2006.
- Simon Róbert: A Korán. A Korán világa. Bp. 1989.
- Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Bp. 1978.
- Sivin, Nathan: Why the Scientific Revolution did not take place in China – or didn't it? In: Information and Tradition in the Sciences. Ed.: E. Mendelsohn. Cambridge, 1984.
- Skilton, D.: A buddhizmus rövid története. Bp. 1997.
- Störig, H. S.: A filozófia világtörténete. Bp. 1997.
- Suzuki, T. S.: A zen filozófiája. Bp. 1979.
- Szmirnova-Rakityina: Avicenna. Bp. 1980.
- Tenigl-Takács László (szerk.): India bölcsessége. Bp. 1994.
- Tsuda, Sokichi: An Inquiry into the Japanese Mind. Tokyo, 1970.
- Understanding the Chinese Mind. The Philosophical Roots. (Ed.: Robert E. Allinson) Oxford, 1991.)
- Vasziljev, L.Sz.: Kultúrák, vallások és hagyományok Kínában. Bp. 1977.
- Várnai András: Közvetítés Európa és a Kelet tudományossága között. In: Tudomány és technikafilozófia, tudomány és technikatörténeti tanulmányok. Bp. 1998.
- Várnai András: A kínai tudományosság és az európai tudomány kapcsolódásának sajátosságai. In: Tudományfilozófiai és technikapolitikai tanulmányok. Bp. 1997.
- Várnai András: Világvallások. In: Világosság, 1976. 7.
- Young, M.J.L.(ed): Religion, Learning, and Science in the Arabic „Period”. Cambridge, 1990.
- Watt, W. M.: Az iszlám rövid története. Bp. 2000.
- Wojtilla Gyula: A mesés India. Bp. 1988.

Wright, David: The Translation of Modern Western Science in Nineteenth-Century China
1840-1895. In: *Isis*, 1998.